

3. Elfving, M-A. Varför studera innovativa ideer? Valentindagen och Halloween. Fynd och forskning. Red av Ivar Nordlund. Meddelanden från Folkkultursarkivet 7. Helsingfors, 1981.

4. Hole, C. A Dictionary of British Folk Customs. Granada Publishing, 1976.

SEMANTILISED RÜHMAD MARI PALVETE LEKSIKAS

Natalja Gluhhova. Mari, Joškar-Ola

Tänapäeva lingvistikas ja folkloristikas peaaegu puuduvad uurimused maride paganlikest palvetest.¹ Ometi esindavad nad vaimse kultuuripärandi olulist osa, hõlmates sealhulgas ka ajaloolist pärimust. Kuna usund on vaieldamatult üks varasemaid ja üldisemaid inimvaimu avaldumisvorme, pole ta üksnes sotsiaalne, sotsioloogiline või ajalooline nähtus, vaid ka valdkond, mis puudutab isiklikult suurt hulka inimesi.²

Et artikli eesmärgiks pole religiooni kui sotsioloogilise, ajaloolise või koguni psühholoogilise nähtuse analüüs, püütakse uurida palvetekstide leksikaalset tasandit, võttes arvesse palvete tekstide pragmaatilist funktsiooni ja kommunikatiivset sihti, nii nagu see nähtub kaasaegsele uurijale.³

Palvete lingvistilised erijooned on tähtsad ja väga huvitavad: tekstides kasutatud sõnad kirjeldavad omaette sfääri, arvatavasti teist, kujuteldavat maailma, "üht võimalikest maailmadest".⁴ Üritame ühtlasi tutvustada mõningaid tulemusi, mis saadi leksikaalsel tasandil palvete kommunikatiivsete sihtide keelelist realiseerumist jälgides. Analüüs põhineb 40 Paasoneni, Porkka, Wichmanni ja Jevsejevi kogudes leiduval palvetekstil.

Palvete otseseks sihiks on tagada kindel edu ja/või kaitsta kurja eest. Eesmärgid on palvetel üsna pragmaatilised ja sõltuvad situatsioonist (põlluharimise ja majapidamisega seotud rituaalid, matuse- või pulmakombed jm), samuti sellest, milline järjekord palvetele valitakse ja sellest, mida soovitakse.

Palve lugemisega taotletakse kogunenute emotsionaalset ning nende või enda (kui palvetatakse üksinda) psühholoogilist mõjutamist - see aitab jagu saada üksildusest, hirmust, abitusest,⁵ muuta tuju ja nõnda ka oma emotsionaalset seisundit. Pole imeks panna, et E. Fromm võrdles palveid ja nende lugemist "adjusteeriva teraapiaga".⁶

Kõik see saavutatakse rituaali pühaliku õhustiku, suuremalt jaolt aga palve TEKSTI abil, kus kasutatakse kõigil tasandil (fonoloogilisel, morfoloogilisel, süntaksi ja leksikaalsel) erilisi keeles leiduvaid vahendeid. Enim peegeldab neid

sihte palvete sõnavara, mis on väga komplitseeritud. Kasutatakse niihästi kirjeldavaid kui ka hinnagulisid sõnu. Komponentide analüüs (nimi-, pöörd-, omadus- ja määrsõnade semantiline struktuur) osutab sõna vähematele tähendustele ning aitab jagada kõik leksikaalsed ühikud suurematesse gruppidesse, mida käesolevas artiklis on nimetatud klassideks ja mis jagunevad omakorda väiksemateks alaliikideks.

Palvetekstides leidub arvukalt nimisõnu (sh jumalate nimed, eeskätt *Jumo*, keda inimesed kõnetavad kui *poro kugu Jumo* - lahke suur Jumal) ja üldnimesid. Üldnimed jagunevad abstraktseteks ja konkreetseteks nimisõnadeks. Kõigi analüüsitud palvete konkreetset nimisõnad jagunevad kuude suurde klassi. Abstraktsed nimisõnad jagunevad kahte klassi.

Konkreetsete nimisõnade esimene klass sisaldab erinevate isikute kirjeldamiseks kasutatud nimetusi:

a) bioloogilised, füsioloogilised või antropoloogilised omadused (sugu, rahvus, vanus, pikkus jm) - *vate* (naine), *üüdör* (tüdruk), *aideme* (mees, isik), *rveze* (laps, poiss) jm;

b) sotsiaalseid vahekordi ja sugulust tähistavad sõnad: *tarze* (põllutööline), *loktõzo* ((mees)nõid), *poškudo* (naaber), *üüdör* (tütar), *ava* (ema), *atša* (isa).

Teine klass sisaldab nimisõnu, mis märgivad:

a) koduloomi ja -linde: *uškäl* (lehm), *imne* (lehm), *Iorõk* (lammas), *kombo* (hani), *tšõve* (kana), *ludo* (part);

b) metsloomi ja -linde: *pire* (hunt); *maska* (karu), *merang* (jännes), *rõvõz* (rebane), *ur* (orav), *varsenge* (pääsuke), *kiidör* (teder), *muzo* (laanepüü).

Kolmas klass koosneb nimisõnadest, mis märgivad erinevaid reaalseid objekte, somatisme, geograafilisi objekte, loodusnähtusi, unikaalseid või irreaalseid subjekte ja objekte:

a) *pört* (maja), *üzgar* (asi), *sorta* (küünal), *satur* (müügi- või ostuese);

b) *šintša* (silm), *vui* (pea), *kap* (keha), *põlös* (kõrv), *kid* (käsi);

c) *kurõk* (mägi), *oto* (metsatukk), *pasu* (põld), *tšõdra* (mets);

d) *lum* (lumi), *mardez* tuul, *põl* (pilv), *volgentše* välk;

e) *ad* (põrgu), *rai* (paradiis), *ketše* (päike), *šüidör* (täht), *Jumo* (jumal);

Neljäs klass sisaldab nimisõnu, mis märgivad sarnaste isikute või asjade arvu või kogumit kui ühtset tervikut. See alaliik pole arvukas: *kalõk* (rahvas), *ešlamgat* (perekond) jt.

Viies klass ühendab nimisõnu, mis märgivad lindude, loomade või kalade klassi kui tervikut: *kol* (kala), *volõk* (koduloomad, veised), *ianlõk* (elajad, metsloomad).

Kuues klass pole samuti arvukas. Siia on liigitatud sõnad, mis märgivad toitu, põllumajandussaadusi, materjale: *sõl* (liha), *šör* (piim), *kinde* (leib), *muno* (muna), *šij* (hõbe), *ošma* (liiv), *poršõn* (siid).

Paganlike palvete keel on rikas abstraktsete nimisõnade poolest. Komponentide kvantitatiivne analüüs osutab, et praktiliselt iga viies sõna palveis on abstraktne. Seda tüüpi nimisõnad on jagatud kahte gruppi: sõnad nagu *lijmaš* (nähtus), *tüng* (algus), *mutšaš* (lõpp) ja nimisõnad, mis tähistavad kvaliteeti, seisundit, tegevust, ideid ning psüühilisi, kõlbelisi ja sotsiaalseid kategooriaid: *tzalõk* (tervis), *ütšõ* (kättemaks), *porõlõk* (lahkus), *rõskal* (õnn), *ekšõk* (mure, õnnetus), *uš* (meel) jm.

Kõik uuritud nimisõnad peegeldavad esivanemate väliseid ja sisemisi püüdlusi: kohti, kus nad elasid, rajasid kodu või valmistasid põllutööks ja majapidamiseks tarvilikke tööriistu; nimetatud on kari- ja jahiloomi. Abstraktsed nimisõnad viitavad kindlale sotsiaalse käitumise korraldusele, kuigi mari palvetes puuduvad täpselt sõnastatud kõlbelised normid.

Pöördsõnad (finiitsed vormid), omadus- ja määrsõnad on samuti semantiliselt olulised ning neilegi on rakendatud komponentanalüüsi. Palvete pöördsõnad jagunevad klassideks vastavalt järgnevatele loogilistele üldmõistetele: 1) tegevused; 2) liikumised; 3) protsessid, kulgemine; 4) eksistents. Arvukaim on esimene, erinevaid tegevusi tähistav klass, mis sisaldab üheksa alagruppi. Esimene neist koosneb verbidest, mis tähistavad füüsilist toimet objektidele muutmaks nende kvaliteeti: *türedaš* (vilja lõikama), *pualaš* (lõikama, raiuma), *küktaš* (keetma), *viktaraš* (õgvendama).

Esimese klassi teises grupis leiduvad verbid, mis tähistavad taolist füüsilist mõju objektile, mis ei muuda nende kvaliteeti: *põštaš* (panema), *sakaš* (riputama), *optaš* (panema), *tšumõraš* (korjama), *kutšaš* (hoidma).

Kolmanda suure grupi moodustavad pöördsõnad, mis näitavad informatsiooni mõju objektile: *kalasaš* (rääkima), *sõrvalaš* (paluma), *iodaš* (küsima), *kumalaš* (palvetama).

Neljas grupp koosneb verbidest, mis tähistavad kas katset midagi üle anda või ülekannet ennast, või püüet peita ja varjata objekti: *puaš* (andma), *nalaš* (võtma), *saklaš* (pidama).

Viiendas grupis on nn semantiliselt eristamatud tegusõnad, seega koosneb see verbidest, mis tähistavad erinevaid tegevuse tüüpe: *tšiaš* (riietuma), *purtaš* (sisse tooma), *pukšaš* (toitma), *polšaš* (aitama), *jüktaš* (juua andma). Ülejäänud esimese klassi grupid on küllaltki väikesearvulised.

Teise klassi kuulub ainult kümme liikumist tähistavat tegusõna: *kajaš* (minema), *koštaš* (jalutama), *kõnelaš* (üles tõusma), *küzoktaš* (midagi kergitama, tõstma). Protsessi (11 sõna) ja eksistentsi (9 sõna) tähistavaid tegusõnu on samuti vähe.

Niisiis on kõige arvukam tegevust tähistavate tegusõnade klass. Autori arvates on see seletatav järgmiselt: paludes jumalalt edu, räägiti tegevustest, mida oldi sooritanud kodus, õuel, metsas - nõnda näidati *poro kugu Jumole*,

kui head oldi, kui hästi käituti ja et sellega ollakse jumalalt teeninud ainult heatahtlikku suhtumist.

Käsitletava materjali põhjal jagunevad omadussõnad kahte suurde klassi: sõnad, mis tähistavad meeleeelundite abil (empiirilisel) tunnetatud kvaliteeti, ja mõtlemisprotsessi vahendusel (ratsionaalselt) tunnetatud objektide kvaliteeti. Esimeses klassis leidis neli omadussõnade gruppi:

a) nägemisaistinguid tähistavad omadussõnad, mille hulgast eristuvad värv ja suurst tähistavad sõnad: *oš* (valge), *šem* (must), *tüsdõmö* (värvitu), *kugu* (suur), *kužu* (pikk), *kütšõk* (lühike), *kumda* (avar);

b) maitsmisaistinguid tähistavad omadussõnad: *tamle* (maitsev), *kotšo* (mõru);

c) kompimisaistingutega seotud omadussõnad: *pengõde* (tugev, elastne), *šokšo* (kuum), *jüšto* (külm), *leve* (soe), *kukšo* (kuiv), *puškõdo* (pehme).

Teise klassi kuulub arvukamalt omadussõnu, mis jagunevad nelja gruppi ja kaheksasse alagruppi. Esimese grupi omadussõnad iseloomustavad erinevaid karakteri omadusi, sealhulgas intellektuaalseid võimeid: *ušan* (tark), *ušdõmo* (rumal), *osal* (kuri), *laska* (õrn), *poro* (lahke). Teise gruppi kuuluvad loomi iseloomustavad sõnad: *isõr* (aher), *tüz* (poegimisvõimeline). Kolmandasse gruppi kuuluvad ühtviisi loomi ja inimesi kirjeldavad sõnad: *kanga* (peenike, kõhn), *koja* (rasvane), *sai* (hea). Neljas grupp sisaldab omadussõnu, mis tähistavad palvetes erinevate objektide ja nähtuste omadusi: *o•nõso* (endine), *šerge* (kulukas), *šušo* (küps), *tšon* (korrektne, õige) jt.

Omadussõnad väljendavad kogukonna emotsionaalseid nõudeid ja erinevaid väärtusi. Palvetekste loonud ja säilitanud inimeste esteetilised ja eetilised seisukohad nõudsid teatavate omadussõnagruppide valikut mari keele varasalvest. Omadussõnade tarvitamine aitas tekstides luua iseloomustatavatest kindla ettekujutuse. Selline kollektiivi subjektiivne hinnang kindlustab rahva moraalsete seisukohtade kandumise ühelt põlvkonnalt teisele.

Määrsõnades on eristatavad kaks suurt klassi (definiitsed ja adverbiaalsed sõnad). Esimene klass sisaldab omakorda kolm gruppi:

a) tegutsemisviisi iseloomustavad määrsõnad: *šengetsš* (seljataga), *ikvereš* (koos), *potšeš* (taga), *põkše* (vaevaliselt), *saiõn* (hästi);

b) kvantiteeti märkivad määrsõnad: *peš* (väga), *šuko* (palju), *koktõn* (kaks koos, kahekesi), *kumõtõn* (kolm koos, kolmekesi).

c) kvaliteeti iseloomustavad määrsõnad: *saiõn* (hästi), *pisõn* (kiiresti).

Teine klass jaguneb kaheks grupiks, mis omakorda jagunevad alagruppideks. Esimese grupi moodustavad ajamäärsõnad: a) eelnevust tähistavad: *on-dak* (varasem); b) samaaegsus: *tatše* (täna), *kõžõt* (nüüd), *õnde* (kohe); c) järgnevus: *vara* (siis); d) kestus: *jüdõm* (öösel), *erdene* (hommikul); korduvus: *ketšõn* (iga päev), *telõm* (talviti).

Teine grupp sisaldab määrsõnu, mis vastavad küsimustele: a) kus (essiiv): *tušto* (seal), *šengelan* (taga), *küsnö* (ülal, pea kohal), *ülnö* (all); b) kuhu (illa-tiiv): *möngeš* (tagurpidi), *ontšōko* (edasi, ettepoole); c) kust (elatiiv): *tušetšōn* (sealt), *körgö gōtš* (seest).

Statistika järgi koosneb arvukaim sõnade rühm tegutsemisviisiga seotud sõnadest. Seda kinnitab asjaolu, et keeles on ülekaalus tegevusega seotud tegusõnad.

Nimi-, tegu-, omadus- ja määrsõnade semantiline klassifikatsioon pole analüüsi lõppeesmärgiks. Huvitav on jälgida palvetekstide ekspressiivseid vahendeid sõnavara semantiliste karakteristikutega seoses. Tekstide väljenduslikkus luuakse tavaliste keeleliste vahendite ebahariliku kasutusega: kindlate sõnade ja sõnakombinatsioonide ning lausete kordamisega; kindlate sõnagruppide eelistamisega kogu sõnavara hulgast, sünonüümide kasutamisega. Sellised olid analüüsitud tekstidele tunnuslikud leksikaalsed märgistajad.⁷

Semantilisteks märgistajateks on tekstides leiduvad epiteedid ja võrdlused. Epiteedid on palvetes väga sagedased: *šij šuran üškōž* (hõbesarvedega sõnn), *oš kuguža* (hiilgav tsaar), *titšmaš kinde* (murdmata ümmargune leivapäts). Palved on võrdlusterikkad. Esitagem mõned näited: *kurōk gaje kuanen* (rõõmustab nagu mägi), *oto gaje kojōšlanen* (erutatud nagu metsasalu), *porsōn gaj ümürimkurōm šuen* (pingutab elu nagu siidniiti), *volgentše gaj volgaten* (sädeleb nagu välg), *ketše gaj volgōdōlōk* (särab nagu päike), *titšmaš tōlze gaj titšmašlōk* (täiskuu moodi täielikkus).

Sõnade ja sõnakombinatsioonide kordused tugevdavad teksti peamist ideed - saada kõike seda, mida paluti, kordused osutavad palvete tähtsusele. Palvete eriline keel (osutasime siinjuures vaid mõnele iseärasusele leksikaalsel tasandil) ülendab palvetamist ja loob rituaalile, jumala(te)ga suhtlemisele pühliku õhkkonna. Sõnade ebaharilik valik (ainult teatavad grupid kogu sõnavarast) ja stilistika kondenseeritud kasutamise viis eristavad palvetamise kogukonna tavalisest elust. Erinevus lähtub eeskätt keele kasutamise viisist. Püüe mõjutada jumalaid spetsiaalselt valitud sõnade, leksikaalsete ja semantiliste väljendusvahenditega on ühtlasi katse mõjutada uskujaid ja kogukonda kuuluvaid inimesi: rahustada neid, trööstida ja anda neile üksiti jõudu, sisendades, et jumalad aitavad kindlasti.⁸ Näib, et see aitas omal ajal ümbritsevas maailmas looduse ja teiste inimeste keskel ellu jääda.

Morfoloogia ja süntakski pakuvad huvitavaid tähelepanekuid. Sõnavaras- se puutuv võimaldab tänapäeva lugejal osa saada esivanemate keele rikkusest, väljenduslikkusest ning hoomata koguni teksti teatud varieeruvust, aduda, mida tähendas muistsetele maridele sõna.

Tõlkis Mare Kõiva

Kirjandus

1. Ivanov, I. O jazõke odnogo iz •anrov mariiskogo folklor. In: Voprosõ mariiskogo jazõka. Joõkar-Ola, 1975, s 65-75.
2. Krõlova, G. Naretõije i jego funktsionalnõje ekvivalentõ v raznosistemnõh jazõkah. Na materiale frantsuzskogo, russkogo i mariiskogo jazõkov. Avtoreferat. Moskva, 1988.
3. Ladissova, N. O nekotõrõh mehanizmah sozdanija lingvistitõeskoj ekspressivnosti. In: Funktsionalnaja realizatsija sistemõ jazõka. Minsk, 1983, s 149-156.
4. õramm, A. Otõerki po semantike katõestvennõh prilagatelnõh. Leningrad, 1979.
5. Enkvist, N.E. Connexity, interpretability, universe of discourse and text worlds. In: Possible worlds in humanities, arts and sciences. Berlin-New-York, 1989, p 162-168.
6. Fromm, E. Psychoanalysis and Religion. New-York, Toronto, 1967, p 115.
7. Jung, K. G. Psychology and Religion. New Haven, London, 1967.
8. Sebeok, Th. A., Ingermann, Fr. Publications in Antropology. Studies in Cheremis. The Supernatural. New-York, 1956, nr 22.

EHITUSLIKUD JAPAIGUTUSLIKUD ASPEKTID MANSI JA UDMURDI KULTUSEKOMPLEKSIDE KUJUNEMISEL

Oleg Gratõov. Udmurtia, Iõevsk

Traditsioonilisel arhitektuuril on soome-ugri rahvaste ainelises kultuuris eriline koht. Sellesse on kätõetud kaks lahutamatu ja võrdselt olulist külge: ehituste väliskuju, mis on traditsioonilise arhitektuuri aine line osa, ja nende paiknevus õksteise suhtes, milles väljendub vaimne otstarve. Sõltuvalt sellest, mille tarvis ehitus on põstitatud, kas majandushoonena, elamuna või kultusepaigana, on utilitaarse ja vaimse osatõhtsus erinev, nii et emb-kumb võib koguni õldse puududa. Selle teemaga seotud uurimustest on eriti huvitavad S. Bahruõini, I. Gemuõjevi, A. Sagalajeõi, Z. Sokolova, V. Kulemõzini, V. Tõõernetsoõi jt kõsitlused.

Põõame alljõrgnevalt peatuda just kultusekomplekside ja -paikade vaimsetel ja neile ligilõhedastel ainelistel elementidel. Enam tõeõlepanu on osutatud kultuseõõimingute ja -ehituste paigutusele looduskeskkonnas. Lõhteõõitsiooniks on valitud oletus, et algugri kultuur oli homogeenne mõõlemal pool Uurali mõgesid ja arenes ebõõhtlaselt.

Tuleb rõõhutada, et ainult kultusekomplekse uurides saame neist võõra ette-